

Каірова Т. С.

ІГРОВИЙ АСПЕКТ ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ

Розглядаючи на матеріалі реальної та літературної епістолярної спадщини Франції XVI—XVIII ст. один із найпривабливіших аспектів листа — театральний, ігровий, автор статті проводить ідентифікацію лінгвістичних показників цього аспекту із соціальними явищами, які відбувалися в Європі досліджуваного періоду.

Тривала робота з епістолярними текстами наводить на думку, що лист — це щось на зразок гри. Ще Л. В. Щерба помітив, що епістолярний стиль має багато варіантів, які залежать від соціальних взаємовідносин кореспондентів [1, 22]. Тон листа змінюється щоразу залежно від віку, статі, владних повноважень кореспондентів. Вибір відповідного варіанта становить собою соціальну гру, яка полягає ще й у тому, що письменник — майстер епістолярного стилю створює навколо себе мережу кореспондентів — групу, світську компанію або літературну школу. Коли і є життя в листуванні, то, хай це як парадоксально, воно полягає в його театральності, і в цьому — один з його найпривабливіших аспектів [2, 590].

У «Літературному словнику французької мови» ми зустрічаємо цікаву думку про те, що кожний майстер епістолярного жанру — такий собі Фреголі, якого ми спостерігаємо в його послідовних перевтіленнях: у ролі письменника, який представляє свою творчість; у ролі приватної особи в кімнатних капцях; у ролі друга-співучасника, якому говорять усе і який від вас нічого не приховує, і ця соціальна гра є літературною грою правди, в якій лист — це можливість зіграти роль і повірити в неї, але також і написати те, про що нікому не наважилися сказати. Повертаючись до театральної метафори, А. Пресс у своїй статті «Кореспонденція» зауважує, що листування письменника відображає лаштунки його творчості: в ньому він говорить про книгу, яку пише, визначає власну естетику або сміється з неї, відступає і перевіряє свої дії. Змістовний або беззмістовний, лист готує твір настільки, наскільки сам ним є як лабораторія почуття і стилю [2, 590].

Отже, розглянемо ігровий аспект листа, тому що саме він може бути покладений в основу дослідження багатьох проблем, таких, наприклад, як мистецтво компліменту в епістолярних текстах Франції XVII—XVIII ст. Такий підхід

окреслює коло ключових слів: *jeu, jouer, agents ou personnages, intentions, enjeu, espace et temps (chronotope)*, а також необхідність вивчення їх прагматичних співвідношень. Розглянемо явища та поняття, які відповідають названим вище ключовим словам у перспективі XVII—XVIII ст.

Espace et temps (chronotope) є простір і час дії, або хронотоп «гри», історично окреслений добою Класицизму і Просвітництва, тобто інтелектуальним та духовним простором, а також — королівськими дворами Європи, замками й приватними володіннями, маєтками, тобто матеріальним простором. У цьому просторі XVII—XVIII ст. в Європі відбувалися історичні та культурні процеси, які ознаменували собою особливе явище в історії світової культури, а саме: захоплене класичними ідеалами суспільство досягло доби Просвітництва з його мрією про європейську єдність. Відбувалося інтелектуальне зрушення, яке поступово охоплювало європейські країни, утворюючи певний єдиний інтелектуальний простір. Так само, як і люди, Європою циркулюють форми та ідеї. Творчий імпульс передається від міста до міста, але хвилі щоразу розкочуються від країни до країни [3, 71]. «Європа доби Просвітництва становить собою єдину націю, що складається з декількох; Франція та Англія потребують багатства Польщі та Московії так, як одна з їх провінцій потребує іншої, а держава, яка вважає, що вона примножує свою силу руйнуванням іншої, сусідньої, зазвичай слабшає разом з нею», — знаходимо у Монтеск'є [4, 34] *[тут і далі переклади французьких і російських текстів виконані автором — Т. К.]*. Клод Мішо помічає, що ця Європа, головними словами якої були мир і свобода, створювалася агресивними державами, що зазрили одна одну, змагалися між собою, виступали одна проти одної, — конфлікти досить часто набували форми античних війн за спадщину, тому важко було визначити, де закінчуються

кордони цієї європейської частини земної кулі, до якої на той час увійшла й Росія як нова політична реальність [5, 6]. На підтвердження цієї думки наведемо ще одне висловлювання, яке належить другові й кореспонденту Вольтера маркізу д'Аржансону, котрий писав 1747 року: «Літературна й вчена Європа є, коли можна так висловитися, єдиним суспільством, пов'язаним загальною метою — прогресом науки й літератури» [5, 8]. Характерно, що саме в середовищі цієї політичної та наукової еліти виникає усталений образ європейця з його розумовою конфігурацією, що передбачала відчуття приналежності до одного й того ж географічного, політичного й культурного простору, який дозволяв різним дійовим особам поділяти певні спільні цінності та ідеали, при цьому не зрікаючись особистою винятковістю [5, 10]. Так, у тій Європі, яка найбільше цінувала розум, терпіння та ділові якості, вимальовуються головні фігури, що впливають на суспільство, і другорядні, які виконують роль культурного посередництва.

Розглянемо основне поняття нашого дослідження — гру (*jeu*). Коли йдеться про епістолярні тексти, то ми розуміємо гру як інтелектуальну діяльність, здебільшого властиву аристократичному суспільству таку манеру життєдіяльності, яка полярно обмежується категоріями «бути» та «здаватися». Звернімося до думки спостережливого психолога Жана де Лабрюйєра: «Життя при дворі — це серйозна, холодна й напружена гра. Тут потрібно вміти розташувати фігури, розраховувати сили, обдумати ходи, здійснити свій задум, зруйнувати плани суперника, іноді йти на ризик, грати навмання і завжди бути готовим до того, що всі ваші спроби й намагання призведуть лише до оголошення вам шаха, а то й мата» [6, 326].

Jouer означає реалізацію такої діяльності, її процес, а також виконання певних правил та вимог, відомих усім її учасникам. Згідно з Лабрюйєром, людина, котра знає двір, завжди володіє своїм обличчям, поглядом, жестами; вона по-тайна й непроникна, вміє приховувати пристрасті, думати одне, а говорити інше, чинити всупереч своїм почуттям [6, 309]. Далі він пише: «При дворі завжди достатньо людей, у яких світськість, ввічливість або багатство відіграють роль розуму і здібностей. Вони вміють увійти й вийти, підтримати розмову, не беручи участі в ній, сподобатися, не сказавши ані слова, напустити на себе вагомості, зберігаючи мовчання або час від часу видаючи односкладні зауваження. Вони беруть своїм поглядом, тоном, жестом, посмішкою і схожі на тонкий шар чорнозему: копніть його на два дюйми вглиб — і ви наштавхнетеся на безплідний камінь» [6, 330].

Тепер зупинимося на дійових особах (*agents ou personages*). Дійовими особами соціальної гри є письменники — майстри епістолярного стилю або кореспонденти в листуванні (адресант і адресат), які могли належати до будь-яких верств тогочасного суспільства, але здебільшого належали до аристократичної. Так, нашу увагу привернули листи трьох майстрів епістолярного стилю: Вольтера, що залишив неперевершену епістолярну спадщину; мадам де Севін'є, яка прославилася листуванням зі своєю донькою; графа де Кретца, особистості, можливо, менш відомої широкому загалові, однак витонченого і гнучкого дипломата. Кожен з них відіграв певну роль у житті Європи свого часу: Вольтер — провідної фігури філософа-мислителя, де Кретц — другорядного культурного посередника, мадам де Севін'є — символу камерного життя родини. У кожного з них були свої інтереси у грі, й тут ми заторкуємо поняття *enjeu*, що означає ставку, мету, сенс. Такою метою може бути кар'єра, багатство, духовність, справедливість, кохання, людські стосунки — цей ряд можна продовжувати нескінченно. Так, для Вольтера вагомим був вплив на інтелектуальний простір Європи та моделювання нового європейського мислення [7]; для графа де Кретца — його дипломатична та культурна діяльність, найяскравішим результатом якої можна вважати його активну участь в укладанні контракту між принцями та філософами, який був найбільшою ставкою, що розігрувалася тоді в Європі [8]; для мадам де Севін'є гра полягала у створенні вигаданої реальності спілкування з донькою, такої собі «присутності у відсутності», яка може по-справжньому захопити не одного читача [9, 7–21].

Щодо інтенцій дійових осіб (*intentions*), то ними є їхні наміри, задуми, які доволі часто можуть не збігатися з фактичними результатами й навіть вступати з ними у суперечність. У письмовому тексті інтенції автора важче побачити, ніж в усному. Досліджуючи інтеграцію змістовно-концептуальної інформації [10, 89–92], ми намагалися дізнатися, яким чином інтенції адресанта виражаються в листі і що саме замінює в ньому характерні ознаки усного мовлення (міміку, жести, інтонацію). В результаті лінгвістичного і прагматичного аналізу листа Вольтера Пікте нами була декодована інформація щодо розуміння інтенцій адресанта, які виявилися у специфічній амбівалентній мові листа XVIII ст. Були визначені відкриті й приховані (експліцитно й імпліцитно виражені) інтенції автора, причому приховані інтенції ми поділили на три різновиди: 1) раніше приховані інтенції, що в самому листі поступово відкриваються, — їх ми називаємо «проступаючими»;

2) інтенції, що передбачають передачу інформації; 3) дезінформуючі інтенції [10, 89—92]. На даному етапі доцільно продовжити дослідження амбівалентної мови французького листа XVII—XVIII ст., як вельми особистого явища. Треба ретельно дослідити і виявити *savoir vivre*, кодекс правил, який діяв на той час у суспільстві. Особливий інтерес у цьому плані становить мистецтво лестощів і компліменту.

У дослідженні французького лінгвіста Цветана Тодорова епістолярного роману Шодерло де Лакло «Небезпечні зв'язки» (де розмаїття буквального аспекту висловлювання є частою темою листів мадам де Мертей) тема гри цікаво розкривається на кількох рівнях. З лінгвістичного боку, Ц. Тодоров наводить характеристику, яку мадам де Мертей дає листовним висловлюванням Вальмона: «... немає нічого тяжкого в коханні, як писати про те, чого не відчуваєш. Писати правдиво — це не те, що користуватися тими ж словами; але розташовувати їх не так або здебільшого їх просто розташовують і все. Перечитайте Вашого листа, у ньому панує лад, який зраджує Вас у кожній фразі» [11, 16]. Таким чином, стилно відводиться особливе завдання — зробити правдивим інше висловлювання, яке складалося б з «тих же» слів, але поєднаних інакше. Вальмон бере участь у запропонованій грі: «...я доклав багато зусиль у своєму листі, намагався створити в ньому такий безлад, який міг би відбити почуття» [11, 16]. Французький лінгвіст показує ту роль, яку відіграє лист як елемент структури літературного твору; лист — висловлювання персонажів роману, лист як складова частина інтриги, лист як засіб створення бажаного гравцям, а не правдивого образу учасників комунікації* тощо.

Особливим різновидом гри є використання епістолярного тексту як засобу літературної і по-

літичної боротьби. Така ситуація була вельми поширеною у Франції XVII—XVIII ст. і потребує окремого дослідження з урахуванням динаміки розвитку.

Підсумовуючи, зазначимо, що в Європі XVII—XVIII ст. активно впроваджувалися нові просвітницькі ідеї, в результаті чого витворився єдиний інтелектуальний простір та образ європейця. Це яскраво відбилосся в тогочасному листуванні, яке ми називаємо соціальною грою. Соціальна гра в нашому розумінні є повсякчасною діяльністю, основою функціонування суспільства, *perpetuum mobile* динаміки його розвитку. В цій грі беруть участь дійові особи різного рівня. Так, Вольтер, європейська фігура першого рівня, демонструє блискучу інтелектуальну гру, здійснюючи ідеологічний вплив на інтелектуальний простір Європи і навіть світу; граф де Кретц, другорядна фігура європейця, демонструє тонку дипломатичну гру щодо втілення в життя ідеї соціального контракту між принцями і філософами задля сплаву інтелекту та влади; мадам де Севін'є дає зразок психологічної гри в межах родинних стосунків, що оживлює тодішній камерний простір життя європейця.

В епістолярному тексті гра відбивається на різних рівнях тексту: у виборі варіанта на стилістичному рівні, у створенні мережі кореспондентів, у рольовому перевтіленні майстра епістолярного жанру, у використанні різноманітних засобів досягнення виразності та впливу на адресата з метою реалізації інтенцій та досягнення цілей. Літературна гра відбувається й тоді, коли епістолярний текст використовується в літературному творі як прийом. Гра як діяльність становить органічне явище в житті Франції досліджуваного періоду і породжує специфічну амбівалентну мову XVII—XVIII ст.

1. Щерба Л. В. Современный русский литературный язык // Русский язык в школе. — 1939. — № 4. — С. 19—26.
2. Beaumarchais J.-P. de, Couty D., Rey A. Dictionnaire des litteratures de langue francaise. A-D. — P.: Ed. Bordas, 1994. — 766 p.
3. Rougemont Martine de. L'Europe du theatre // Dix-huitieme siecle/ L'Europe des Lumieres. — Paris: Presses universitaires de France, 1993. — Т. 25. — Р. 65—77.
4. Montesquieu. Reflexions sur la monarchie universelle. — 0. С: Pleiade. — Т. II. — Р. 34.
5. Michaud Claude. Presentation // Dix-huitieme siecle / L'Europe des Lumieres, 1993. — № 25. — Р. 5—10.
6. Лабрюйер Жан де. Характери, или нравы нынешнего века. — М: Худ. лит-ра, 1974. — С. 187—514.
7. Каїрова Т. С. Прояв індивідуальності адресанта крізь нормативні вимоги епістолярного тексту (на матеріалі епістолярної спадщини Вольтера) / Наукові записки НаУКМА: Філологічні науки. — Київ: НаУКМА, 2000. — Том 18. — С. 95—99.
8. Mary Georges. L'enjeu europeen du discours de flatterie // Dix-huitieme siecle/L'Europe des Lumieres. — Paris: Presses universitaires de France, 1993. — Т. 25. — Р. 251—263.
9. Madame de Sevigne. Lettres choisies. — Paris: Gallimard, 1998. — 380 p.
10. Каїрова Т. С. Интеграция содержательно-концептуальной информации в эпистолярных текстах (на материале эпистолярного наследия Франции XVIII века): Дис. ... канд. филол. наук. — М.: МПНИИЯ им. Мориса Тореза, 1989. — 189 с.
11. Todorov Tzvetan. Litterature et signification. — Paris: Librerie Larousse, 1967. — 119 p.

T. S. Kairova

THEATRICAL ASPECT OF THE EPISTOLARY TEXT

In the article the author, grounding on the epistolary heritage of France in the 17th — 18th cent, considers one of the most attractive aspects of a letter — its theatrical aspect. The author carries out the identification of linguistic indexes of this aspect with the social phenomena which took place in Europe in that period.

The article may be interesting for the philologists who analyze and texts and also for those who want to master the art of epistolary genre.